

La farcla la faultsch ed il bov : sur dalla diversidad dalla cultura grischuna el temps vegl

Autor(en): **Mathieu, Jon**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)**

Band (Jahr): **75 (1990)**

Heft 2

PDF erstellt am: **23.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-881592>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

L						A
F	A	R	C	L		A
L						A
F	A	U	L	T	S	C
E						H
I						D
B						L
			O			V

Sur dalla diversidad dalla cultura grischuna el temps vegl

J O N M A T H I E U

In referat translataus dil tudestg da Gieri Venzin¹

Anno 1654 miera a Glion il grond signur Hans Wilhelm Schmid da Grüneck, anteriur «Landrichter», mistral, cumissari e podestat. A sia sepultura perdeggescha il plevon detagliadamein (per buca dir liung e lad) sur dalla mort ed il maletg dalla mort. Ei la mort ina persuna sco quei che bia glied crei, ni, sco quei ch'auters manegian, in spért? Daco vegn la mort malia-da senza carn e pial? Daco senza nas, senza egls ed ureglias? Daco tegn ella el maun dretg ina faultsch? Ni meinsvart era ina farcla? La salin, rispunda il plevon alla davosa damonda, seigi sco la carstgaunadad exponida alla malaura, «mo cur ella ei madi-ra, scha ven la madonza cun sia farcla la meda giu, la portt en clavau, lau eis ella sa-gira.»

Daco — vegnis Vus a sedumandar — daco entscheiva gl'autur siu priedi agrar-

historic gest cun in plaid da bara? Che la mort, la madunza «par excellence», sa ir entuorn cun la farcla secapescha bein da se-sez. Quei savessen ins crer. Aschi clar e general ei quei denton buc. Cu la mort luvra-va ell'Engiadina, duvrava ella buca la farcla, mobein la faultsch, leu fuva ella in ver sigur. En in saltar dils morts dall'entschatta dil 17avel tschentaner presenta ella ses uaffens cun ils suandonts plaids: «Mias armas chia dhe aint in maun / Eeis ünna fotsch fick agiüceda / Cun quella tschun tuotta braieda. . .» Ell'Engiadina surveva pia la «fotsch fick agiüceda» per segar ils moribunds che vegnevan dil reminent era maliai sco spigias. «Tschunker» manegia-va numnadamein raccoltar il graun.

Che la mort tagliava ella Surselva siu graun human cun la farcla ed ell'Engiadina cun la faultsch, muossa vi sin differentas meto-das da raccoltar il graun vegetal. Igl ei den-ton ualti difficultus da documentar quei punct cun solidas fontaunas historicas. Aunc pli difficultus eisi da declarar a moda plausibla quellus duas differentas tecnicas da raccoltar. Alla tscherca da raschuns pussevlas stuein nus ir alla liunga. Nus vegnin buc mo ad observar farclas e faultschs, mobein bia auters elements dal-la veglia cultura purila. Denter auter era quels animals da lavur pacifichs ch'ins vesa oz struschamein pli: ils bovs. Denton, schei entscheiver mei dall'entschatta.

Entuorn ils 1910 han ils scienziats da lungatg dil Dicziunari Rumantsch Grischun fatg ina retscherca a scret cun l'intenziun da rimnar expressiuns localas per da tuts secturs dalla veta agrara. Ins ha era du-

mandau las expressiuns per «Getreide mähen oder schneiden», per la lavur «des Absicheln» e per igl uaffen corrispundent, «die Sichel». Da quella retscherca re-sorta ei ch'il Grischun romontsch fuva en quei punct partius en treis parts: ella Surselva fuva il meder cun la farcla fetg dera-sau; el Grischun central duvravan ins la farcla mo per ina part dils fretgs dils èrs, oravontut per il segal, ferton che la giutta pli robusta vegneva segada cun la faultsch; ellas vals orientalas, cunzun ell'Engiadina perencunter duvrava il pur mo la faultsch. In ni l'otra che legia quei text seregorda forsa dad atgnas observaziuns ed experientschas, sin fotografias pli veglias ein quellas tecnicas era vegnidas documentadas ualti savens. Quei che fa surstar daplì ei che quella partiziun regionala existeva, sco quei che nus savein, gia duront il temps digl «Ancien Régime», gie forsa perfin el 16avel tschentaner ni aunc pli baul. Pertuccar pertuccava ella naturalmein mo la cultura da garnezi, buc il far fein e pastg: lezs vegnevan da vegl enneu segai culla faultsch. Perquei saveva la mort meins-vart era purtar quei uaffen a Glion.

Tgei fontaunas pli solidas e pli veglias dat ei aunc en nossas regions per documentar il tagliar dil graun? Ellas monografias dils «patriots economics», ch'èin per regla publicadas el «Sammler», anflan ins differentas descripciuns dedicadas a nossa damonda. Dalla Cadi dat ei in mussament per il meder cun la farcla; in autur dil Sursés puntuescha la metoda mischedada e dall'Engiadina, oravontut da Ftan ch'ei vegniu descret minuziusamein, ha ei num

che buc mo la giutta vegnevi segada cun la faultsch, mobein era il graun d'atun. Pli lunsch el vargau van las fontaunas statutaricas, pia indicaziuns ellas leschas localas. Specialmein claras ein quellas el Grischun central. Ils statuts dalla dertgira Ausserbelfort, revedidas ils 1697, distinguan partenent ils dretgs da raccoltar denter la giutta ed ils «frücht, so mit der sichlen abgeschnitten und ingesamlet werden, als da seynd rocken, weitzen, rauchgersten, bonen oder erbis.» Semegliontas allusiuns savessen ins era citar ord in contuorn pli vast, dil Sursés sur la Val d'Alvra entochen el Scanvetg. Sche nus vulein perscrutar nossa damonda aunc pli lunsch anavos vein nus pli e pli biars problems cun la documentaziun. Ei deva paucs motivs da fixar caussas aschi semplas sin prezius pupi ni sin pergameina. La scartira era da quei temps aunc per gronda part la «Sontga Scartira». Gest da quella sfera religiusa denton anflan ins differentas indicaziuns. Buc mo en priedis ni saltar dils morts ch'jeu vai zitau all'entschatta, mobein era ella bibla. Enconuschentamein deva ei ell'Engiadina dapi ils 1560 translaziuns romontschas da quella, ella Surselva dapi ils 1648. Igl uaffen el 5. cudisch da Moses 23,25, «aber die Sichel sollst du nicht schwingen über das Korn deines Nächsten», ei per exempel vegnius translataus ella versiun sursilvana cun «farcla», en la ladina denton cun «faultsch». Ils purs sursilvans vessen — en la dispeta da meini cun ils promoturs dalla faultsch — saviu sereferir alla bibla, quei che capitava adina pusei en Svizra naven dil 18avel tschenta-

ner lls purs engiadines denton buc. Lur biblas menziuneschan buca la farcla, buc el Vegl e buc el Niev Testament, buc ell'emprema e buc en autras translaziuns.

El Grischun ha quella discussiun sur dallas tecnicas da raccoltar entschiet pér ell'emprema mesadad dil 19avel tschentaner e quei en connex cun emprovas da reformar l'agricultura. Ella «Historia de Gion actif», quella historia sursilvana d'in pauper feagl d'in pur che s'avonza, grazia a sia prudientscha e habilitad, al pur il pli beinstont dil vitg, leu legian ins per exempel il suandont cussegl: Schei tagliar il graun cun

la farcla, quei ch'ei bia meglier che cun la faultsch; ils cuosts vegnan remunerai en abundonza. Igl autur da Sumvitg dat d'entellir che la sperdita da garnins seigi pli pintga sch'ins taglia il graun cun la farcla e che quei cumpenseschi beinmaneivel la lavur supplementara. In auter meini publichescha cuort sissu il president dall'un agricola a Cuera, Friedrich Wassali. El center da sia argumentaziun stat buc mo il quantum da graun raccoltau, mobein siu prezi, la habilitad da concuorer sin fiera. «Der Schnitt mit der Sichel kostet ziemlich mehr als mit der Sense», scriva Wassali

l'1921 fotografescha Paul Scheuermeier, in scienciau da lungatg ch'ei vegnius lunsch entuorn, a Sumvitg ina famiglia durant la raccolta da graun. — La dunna meda cun la farcla, igl um ligia las monas. Suentar il meder vegnan las stublas dil graun segadas cun la faultsch.

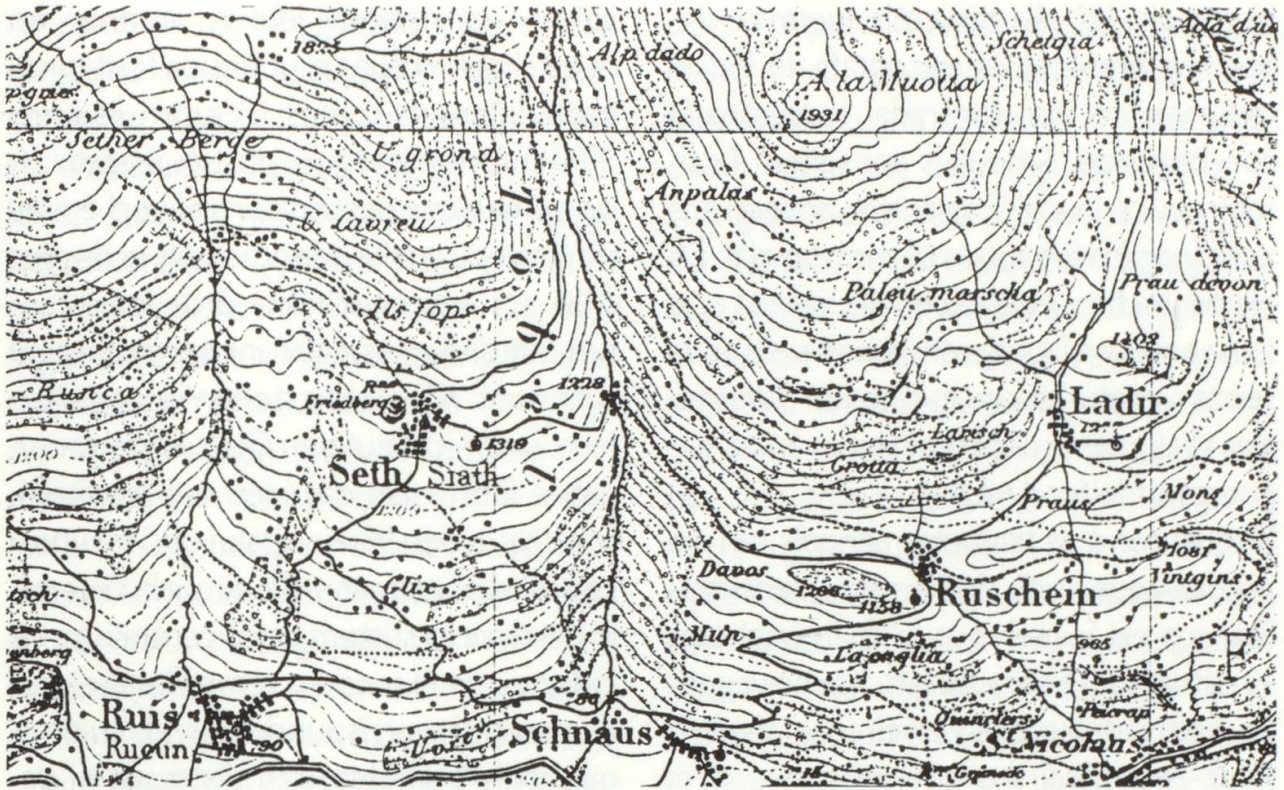
1857, «weil er mehr Arbeitskräfte in Anspruch nimmt. Da es bei uns oft an diesen fehlt und zudem der Arbeitslohn höher ist als in Deutschland, müssen wir, um konkurrieren zu können, die Arbeit so einrichten, dass sie uns so wenig wie möglich kostet, also das Getreide mähen und nicht mit der Sichel schneiden.»

Aschia vegneva ei argumentau da quels onns en bia parts dall'Europa. Dapertut deva ei partidas per la farcla e da quellas per la faultsch che puntuavan mintgamai ils avantatgs da lur uaffen preferiu. Quantificar quels exactamein savevan ins denton mo en paucs cass. Ins sa supponer che tagliar il graun cun la faultsch mava duas tochen quater gadas pli spert che cun la farcla. Da l'otra vart vevan ins suenter il tagl pli preschau e meins precaut cun la faultsch dapli lavur da far las monas e da metter quellas a mantun. Quei ulteriur pass da lavur per schar madirar ora il graun fuva en quei cass pli necessaris. Per sminuir la sperdita da garnins tagliavan ins en general il graun aunc avon ch'el fuva madirs. Vus veseis, als dus uaffens corrispundeivan dus systems da raccoltar, aschia ch'igl ei grev da far ina bilanza precisa tgeinin che fuva il meglier. Aunc pli grev fuss ei da far ina vera bilanza dils cuosts e dil gudogn. Propi segira astgass mo esser la regla gia allegada: Il tagliar cun la farcla pretendeva gronda lavur e purtava ina buna raccolta, il tagliar cun la faultsch perencunter deva dameins lavur e purtava dameins fretg.

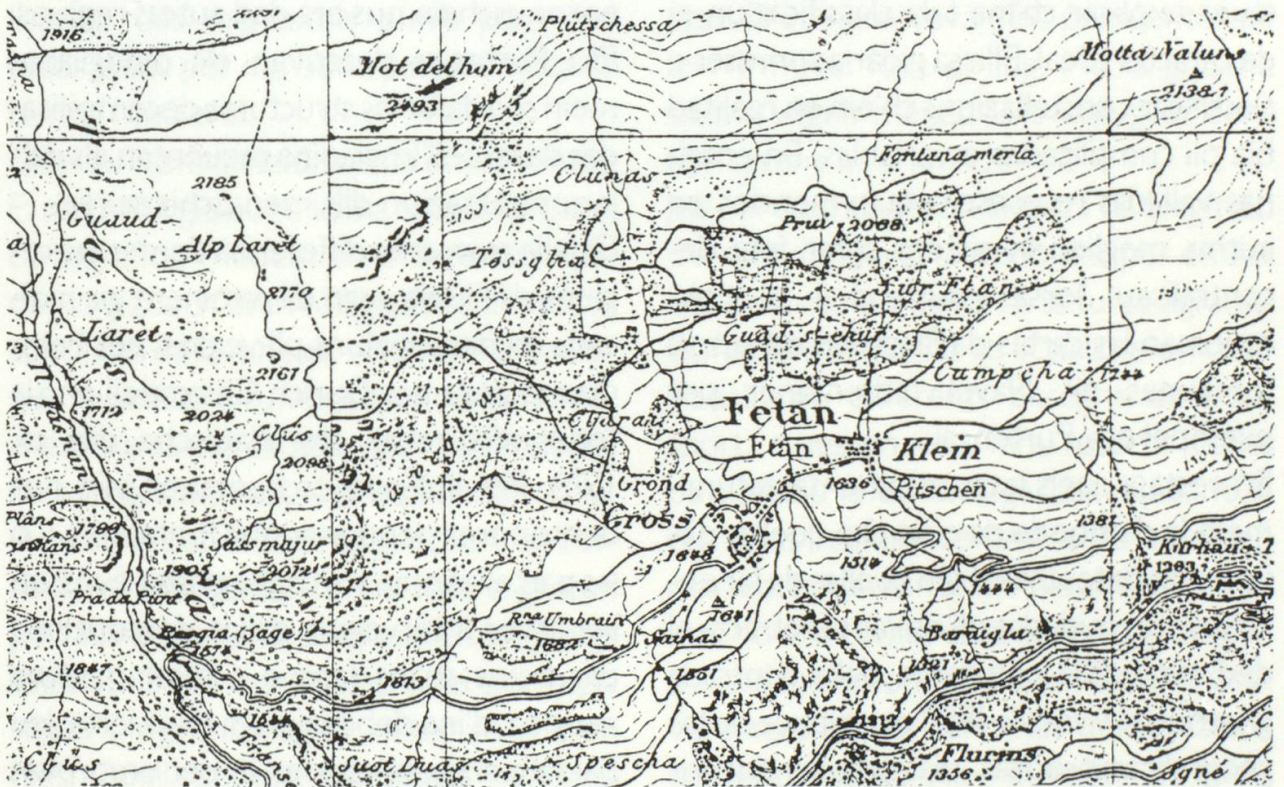
Quei meina nus denton buca bia pli lunsch. Pertgei, immediat setschenta la

damonda: Daco han ils purs da certas regiuns grischunas duvrau la farcla entochen el 20avel tschentaner, ferton che quels d'autras regiuns preferevan la faultsch e quei pli probablamein naven dall'entschatta dil temps modern, segiramein naven dil 17/18avel tschentaner? Sco Engiadines han ins secapescha immediat ina risposta. Dalla gliend da quella regiun sedi ei gie ch'ella patratgi a moda raziunala e che la lavur sperta seigi da vegl enneu stada a cor ad ella. Sco scienziav ein ins denton obligaus da buc prender memia serius da quels giudezis e pregiudezis e da cavar pli afuns. Nus stuein pia encurir las circumstanzias che savessen ver giu favorisau en differentas regiuns differentas tenutas enviers la tecnologia.

Per quei intent proponel jeu inaga dad observar il cantun Grischun ord la perspectiva dad in utschi. La carta da Dufour e lu oravontut il detagliav atlas da Siegfried, ch'ei vegnius fatgs ella secunda mesadad dil 19avel tschentaner, muossan da regiun tier regiun considerablas differenzas ella structura da surbaghegiar. Sche nus prendein en egl per exempel la Foppa, lu vesein nus gl'emprem inaga baghetgs in en l'auter, ils centers dils vitgs dallas singulas vischnaucas. Entuorn quels cocs ein spatitschadas signaturas da baghetgs entochen si sut las alps. Ei setracta, sco nus savein tuts, da baghetgs agricols, dad aclas e da cuolms. Sche nus mein en direcziun ost e sid ed observein per exempel il Sur-sés, lu muossa la carta tut in'otra situaziun. Cheu ei il terren entuorn ils vitgs practicamein senza signaturas, pér in toc

Igl atlas da Siegfried, la grond'ovra dalla cartografia svizra dil tardiv 19avel tschentaner, muossa a nus differents sistems agrars dil Grischun ord la perspectiva d'utsch. — La carta dalla Foppa ei sursemnada cun signaturas da baghetgs, in dils mussaments per fuormas da menaschi decentralisadas. Tut in auter maletg muossa la carta da Ftan: il terren el contuorn dil vitg e si dad ault ha negins baghetgs, tuts il products stuevan vegni menai a casa.

naven dil vitg, ella zona dils cuolms e mises, registreschan ils cartografs dil 19avel tschentaner ina cuntrada sursemnada cun baghetgs. Sche nus consulte in finalmein la carta dall'Engiadina, anflein nus aunc inagada tut autras circumstanzias. En biaras vischnauncas da quella vallada ei la zona entuorn ils vitgs entochen si els aults senza signaturas; cun excepziun dallas tegias d'alp deva ei practicamein buca baghetgs ordeifer il vitg.

Risguardond ils baghetgs agricoli san ins pia distinguer treis tips: systems decentralisai sco en Surselva, nua ch'ils baghetgs ein situai sur l'entira surfatscha che vegneva cultivada intensivamein; lu systems miez-centralisai sco el Sursés, nua ch'ei dat mo en zonas periferas baghetgs agricoli; ed ils systems centralisai sco en pliras vischnauncas dall'Engiadina, nua che tut ei concentrau el vitg. Jeu vegn strusch a stuer explicar ch'ina tala classificaziun ei da character ideal. Ella sa gidar a surveser e classificar constellaziuns ch'ei en realitad bia pli cumplacadas e variablas. En entginas valladas reussescha quei mender, en autras meglier. In sistem agrar fetg decentralisau, forsa in summa il pli tipic, muossan las cartas da Siegfried ed autras fontaunas dil 19avel tschentaner per exempel ella Purtenza.

En vesta a quels fatgs setschenta naturalmein la damonda da cura che quellas differenzas dateschan. Han quellas da far entatgei cun midadas pli novas ni setracta ei dad ina veglia constanta dalla cuntrada grischuna? Avon ils 1850 dat ei buca cartas geograficas precisas, pia ston ins encurir

auters documents. Jeu vi numnar en quest liug mo duas gruppas da fontaunas orda differents temps. Entuorn ils onns 1800 informeschan — puspei inagada — las numerusas descripziuns el vegl e niev «Sammler», quella periodica dils economs ch'ei era enconuschenta ordeifer il cantun. Sur dil Sursés legian ins per exempel il suandont: «Die Ställe stehen in den Dörfern, und nicht auf den Gütern zerstreut, daher fährt man das Heu auf die Ställe, und nur in den Maiensässen und Heubergen wird es getragen.» Igl autur, in Peterelli, descriva in sistem miez centralisau ed indichescha el medem temps las tecnicas da transport corrispudentas: Els cuolms, nua ch'ils baghetgs eran sils praus ni damaneivel da quels, purtavan ins la raccolta si dies en clavau; ella zona dil vitg cun sias distanzas pli liungas vegneva quella menada cun vehichels. Semeglionts rapports enconuschein nus era dad autras regions. Ella Purtenza descrivan els detagliadamein sco darar las estructuras decentralisadas da leu, ell'Engiadina raquantan els dalla centralisaziun dils menaschis purils.

Quella marcanta differenza denter las regions dil Flüela vegn dil reminent gia indicada en descripziuns pli veglias, per l'emprema gada tier Durich Chiampell en sia topografia retica che datescha dils ca. 1570. Per il 16avel tschentaner lein nus denton trer neutier autras fontaunas. Co las parcelas eran surbaghegiadas duessen ins saver intervegnir dallas descripziuns dils beins ch'ins fageva a caschun d'ina vendita, d'ina debitaziun ni d'ina ierta. Jeu hai fatg en quei connex in per emprovas

da controlla. Dall'Engiadina aulta e dalla Bregaglia existan specialmein bia protocols notarialis. Quellas duas valladas vevan ina tradiziun da canzlia fetg semeglionta, lur structura agrara denton era dil tuttafatg differenta. Quei muossan gia quels protocols dil 16avel tschentaner. Ella Bregaglia numnan els ina massa da differents baghetgs economics ordeifer ils vitgs. Adina puspei legin nus dad in pratum cum mansione, cum tablato oder cum horreo, ferton ch'ils cudischs notarialis dall'Engiadina aulta descrivan mo praus ed èrs, senza discuorer da baghetgs. All'entschatta dil temps modern vegneva cheu pia l'entira ni bunamein l'entira raccolta menada a casa el vitg. Cun quels exempels less jeu buca pretender che la cuntrada agrara eri la medema sco dil temps digl atlas da Siegfried. Certs tratgs marcants eran denton gia lu sviluppai. Il different grad da centralisaziun dils menaschis purils para dad esser staus per ina buna part ina ierta dil temps mediaval.

Quei ein constataziuns pulit impurtontas. Ei sectracta gie buc dad ina causa formala, cartografica, mobein da differenzas fundamentalas ch'eran colligiadas cun modas specificas da lavur e da viver, cun tecnologias specificas e cumposiziuns dils muvels e cun bia autras caussas sper l'agricultura. Lein inagada s'imaginar il calender da lavur dad in pur el nord dil grischun, en Sursetta ni ella Purtenza. La stad e gl'atun purtava el siu fein e siu graun els baghetgs spatitschai per ses funs e quei per regola senza pli gronds agids, auter ch'in bien dies. Quella semplia tecnologia da trans-

port era per distanzas cuortas sperta e bienmarcau. Naven digl atun entochen la primavera stueva el duvrar si quels products starni pils baghetgs, perver or la biestga, dislocar da temps en temps, scuder il graun, vegnir a casa cun latg e graun etc. Singuls commembers dalla famiglia, meinsvart l'entira famiglia, vevan pia dad ir envi e enneu, da purtar rauba ni catschar il muvel. La lavur da transport era buc fetg gronda, era la grascha era gie el dretg liug, persuenter era la prestaziun da marschar considerabla. En in sistem centralisau sco ell'Engiadina fuva la situaziun in'otra. Leu vegneva la famiglia darar spartida, ei deva pia dameins renunzias ed era dameins libertads. Il transportar fuva relativamein impurtonts, il marschar relativamein limitaus. Duront il temps da raccolta ch'era en mintga cass surcargaus da lavur, stueva aunc tut vegnir menau a casa. D'unviern vevan ins persuenter pli lev. Il muvel fuva el liug. Mo la grascha stueva vegnir menada sils funs, gliez denton savens ualti lunsch.

Jeu hai duvrau anson la carta da Siegfried dalla fin dil 19avel tschentaner per entrar ella descripziun dallas structuras agraras. Cunquei che quellas structuras eran colligiadas cun differents basegns da transport, stuessen ellās era resortir dallas dumbraziuns da biestga dils 1866, 1876 etc. Ellas regiuns centralisadas stuessen nus teoreticamein anflar bia animals da lavur, bovs e cavals, ellas cuntradas decentralisadas denton mo paucs. Quei ei ussa veramein il cass. Tenor las dumbraziuns da biestga sereparta il diember da quels

Il 1774 ha Martin P. Schmid da Ftan dessignau alla moda dils calendaris las lavurs purilas el decuors digl onn. Cheu vesan ins la tecnica da raccoltar il fein (1. segar, rasar ora, 2. cargar sil car, 3. tragliun) e per il graun d'atun (4. segar, prender si, 5. poppas, car, 6. scuder). La faultsch vegn duvrada era per la raccolta dil graun; igl um sega, la dunna fa la «dozunza».

malulivamein: El nord dil Grischun, ora-vontut ella Surselva ed ella Purtenza cun Tavau e Scanfetg han ins dumbrau paucs animals da lavur, il medem vala era per las valladas dil sid; el Grischun central pli biars ed aunc pli biars ell'Engiadina. Els circuits

sursilvans Glion e Lumnezia deva ei per exempel 35 respectivamein 31 tocs per 1000 persunas, els circuits engiadines Suttasna e Ramosch muntan las cefras corrispondentas a 178 resp. 200, 5 tochen 6 gadas dapl. Sche in autur ch'ei burgheis da

Ramosch scriva a Vus da quellas caussas suera quei forsa dad in patriotissem local. Aschi sempel eisi denton buca. L'Engiadina veva numnadamein buca pli gronds muvels che la Surselva, mobein auters: ils animals da lavur, cunzun ils bovs, vevan bia dapli spazi en quels.

Ord la vesta historica fuss ei era sbagliau da valetar quella agricultura centralisada sco in'agricultura raziunala ni schizun moderna. Bein vesein nus dapi generaziuns ch'ils purs ellas regiuns decentralisadas concentreschan pli e pli lur menaschis e ch'els baghegian sche pusseivel ina gronda stalla centrala e drovan persunter buca pli ils numerus baghetgs spatitschai pils funs. Quella midada ei vegnida favorisada da differentas circumstanzias, buc il davos dalla motorisaziun dils mieds da transport e dils basegns ed ils cuosts da baghegiar che creschan ad in crescher. Sche nus cumparegliein quels dus systems el temps historic, avon ils 1850 ni 1800, stuein nus denton s'imaginar in auter context. Ei deva lu buca cars per cargar il fein e buca firmas da baghegiar. En verdad eran ils intellectuals da quell'epoca buca perina tgei sistem che seigi il pli effizient. L'emprema emprova a scret da giudicar quels systems ha tenor miu saver Nicolin Serehard fatg, in plevon dalla Purtenza da derivonza ladina. En sias descripciuns dils 1742 enumerescha el ina retscha dad avantatgs e disavantatgs che characteriseschan tenor siu meini l'agricultura dallas differentas valladas. Simpatia veva el plitost per il sistem decentralisau dalla Purtenza. Aschia puntuava el ch'ils purs dallas regiuns vi-

schinas stoppien menar «mit Unstatten» graun e fein a casa e la grascha sils funs. Denter ils auturs dalla Purtenza che han scret entuorn ils 1800 davart la medema damonda, dat ei gia da quels ch'argumentavan per la centralisaziun, auters selimitavan al pesar giu precautamein ils avantatgs e disavantatgs. Pér ils agronomes moderns dil 19 e 20avel tschentaner stevan en pli engaschadamein per la centralisaziun. Els stuevan gie era considerar autras cundiziuns generalas.

Nus stein pia avon ina situaziun fetg semeglionta a nies problem dalla farcla e dalla faultsch ch'ei bunamein ius en embli-donza. Nus vein in proceder tecnologic ni in ensemble tecnologic ch'ei s'expandius per cuort temps ni per pli ditg el mund industrialisau dil 19/20avel tschentaner. Ina-ga eisi la faultsch per la raccolta da graun, inaga la centralisaziun dils menaschis purils. Sche nus projectein anavos quei success modern el passau, savein nus mo rubigliar il frunt: Daco han certas valladas manteniù aschi ditg lur isonzas «antiquadas», malgrad che quellas «modernas» existevan en auters loghens gia dapi tschentaners. Cheu ei — jeu ditgel quei buc senza esser loschs — il historiograf dumandaus. El sto denter auter mussar che l'optica contemporanea sa savens buc mussar tgei ch'ei antiquau e tgei ch'ei modern. Tgi da Vus sa dir oz cun segirtad schebein l'energia atomara vegn ad esser a liunga vesta ina tecnologia dominonta ni sch'ella vegn forsa a menar nus en ina via tschocca? Quei vegn a depender da bia circumstanzias. Igl ei pia grev da decider schebein

ils Franzos cun lur program da baghegiar vinavon ovras atomaras vegnan a mantener raschun, ni forsa tuttina ils Austriacs cun lur decisiun da desister da talas. E sch'ils ins mantegnan egl avegnir buc raschun vul quei aunc ditg buca dir ch'els seigien stai pli tups che tschels. Els han decidiu sut autras circumstanziass economicas e socialpoliticas.

Tier la veglia tecnologia agrara grischuna setractava ei denton buc dad ina caussa talamein brisanta (cumperegliazions historicas han gie per regla in pei ziep ni dus), las cundiziuns generalas denton eran gia lu impurtontas, forsa schizun pli impurtontas. Ils purs vevan en bia damondas buc grondas letgas. In pur dalla Purtenza saveva buca decider dad in di sin l'auter da copiar il sistem da menaschi da ses enconuschents dall'Engiadina. L'entira infrastruttura dallas vischnauncas ch'era vegnida sviluppada el decuors da tschentaners, las reits da vias, ils dretgs da pascular etc., eran gie colligiai stretgamein cun ils singuls tips d'agricultura. Plinavon era il temps avon l'industrialisaziun buc fetg aviarts per innovaziuns. Sch'ina tala era buc exnum necessaria ni fetg avantagiusa stevan ins pli bugen tier il vegl. E schebein ina novaziun veva avantatgs decisivs, gliez dependeva lu puspei dallas circumstanziass.

Quei vesan ins fetg bein vid igl exempel dils paners ch'ins metteva oravontut da malaura sin ils funs e cargava sissu il fein, per che quel smarscheschi buc e sechi meglio. Ils paners vegnan numnai el Grischun per l'emprema gada anno 1742 per

la Val da St. Antönien. Ins suppona che quels seigien vegni surpris cuort temps avon dalla vischinonza austriaca. Entochen ils 1800 sederasan quels en ils biars dils vitgs dalla Purtenza ed a Tavan, ualti segir entras ils contacts denter la populaziun purila. Cunquei ch'ils reformaturs dall'agricultura cusseglavan quels a scret gia ils 1779, ha ei giu dau ina discussiun en cercchels dall'intelligenza grischuna. Ils avantatgs da quels puncto independenza dall'aura ed augmentaziun dalla raccolta eran clars. Criticau vegneva la lavur supplementara. Oravontut el Grischun central ed ell'Engiadina manegiavan ins ch'ils paners seigien plitost adattai per regiuns cun bia baghetgs spatitschai sco per exempel per la Purtenza. En lur valladas stoppien ins transportar vi e neu quels memia lunsch. «Der Heinzen kann man sich hier nicht bedienen», scriva in plevon dall'Engiadina aulta che veva aschiglioc ina tenuta progressiva, «weil ihre Behandlung in solchen Gegenden, wo die Ställe nicht auf den Güter stehen, allzu umständlich wäre.»

Suenter quei citat s'avischina nossa via circumstanziusa a sia fin. Cun in plaid da bara havein nus entschiet, suenter havein nus anflau ina cuntinuaziun cun farclas e faultschs, lu vein nus observau systems agrars per finalmein arrivar tier ils paners. Jeu hai empruau da mussar agl ur da quella via sin in per problems cun ils quals la perscrutaziun historica ei confruntada. Ils problems dallas fontaunas dad ina vart e da l'autra vart las difficultads teoreticas. Jeu sperel, suenter quellas explicaziuns,

che Vus spetgeies buca da mei ina risposta cumpleta alla damonda dalla farcla e dalla faultsch. Ei vegn a ver dau bia raschuns sch'ins applicava differentas tecnicas da raccolta, sch'ins medeva en ina vallada tut il graun, en in'otra mo il graun d'atun, e sch'ins mo segava en ina tiarza. La raschun principala daco ch'ils purs han gia baul mess dalla vart la farcla che deva dapli lavur e che purtava denton dapli fretg, ei, tenor miu meini, il diember dils bovs che vegnevan teni. Quella relaziun selai illustrar il meglier ell'Engiadina bassa, ina regiun cun — per aschidadir — relaziuns extremas. Cheu segavan ins gie perfin il graun d'atun sensibel cun la faultsch maltscheca. E plinavon era quei la regiun cun ils pli biars bovs. Las muntaneras da bovs eran aschi grondas perquei ch'ils menaschis centralisai duvravan menadira, lu era, perquei ch'ils «bouvs» eran avanzai ad in artechel d'export dall'Engiadina bassa e finalmein, perquei ch'ins veva relativamein bia segal. Pertgei per perver quels duvravan ins strom. E cun quei sesiara il cerchel. Cun la faultsch segavan ins numnadamein buc il graun sin l'altezia dalla schanuglia sco cun la farcla, mobein «dem Boden nach», sco ei stat scret expressivamein en ina fontauna dils 1807. Cun auters plaid: la sperdita da raccolta e da vivonda per il carstgaun caschunada cun segar il graun cun la faultsch vegneva pli u meins cumpensada entras il gudogn da vivonda per ils animals. Persuenter stuevan ins guder pli intensivamein ils uauls. Dapli ch'en auters loghens eran ins numnadamein dependents da stiarner guilas. La biestga

saveva gie buc scher sil strom, sch'ella stueva magliar quel.

Jeu desistel da tschintschar dad outras regiuns europeicas, nua ch'ins sa mussar semegliontas relaziuns denter la cumposiziun dil muvel ed il svilup tecnologic el temps medieval tardiv ni all'entschatta dil temps modern. Ina relaziun less jeu denton aunc allegar alla fin: «Cur (la salin) ei madira, scha ven la madonza cun sia farcla le meda giu, la portt en clavau, lau eis ella sagira.» Quella passascha citada ord il priedi da Glion, che nus vein empriu d'enconuscher all'entschatta, numna buc casualmein la dunna che meda cun la farcla. La farcla era en general in uaffen feminin. Era sch'ins saveva en nos pigns menaschis buca sparter exactamein la lavur digl um da quella dalla dunna, reglas deva ei tuttina e sche pusseivel vivevan ins suenter quella. Che la faultsch fuva igl uaffen digl um e la farcla quel dalla dunna vesan ins fetg clar el Grischun central, nua che omisdus uaffens existevan. Tgei consequenzas socialas veva ei denton sch'ins mo segava en ina vallada ed en in'otra mo medeva? Dalla Surselva vegn rapportau che las dunnas che vevien la responsablada per ils èrs vegnevien savens al cunfin da lur forzas. Vevan las Engiadinesas pli lev? Ellas savevan buc selamentar dil buordi dalla farcla, persuenter stuevan ellas sco «dozunzas» (quella che prendan si da plaun) ir davos igl um che segava si dretg e rutinadamein, ellas stuevan star giudavon e prender si da plaun ils canvaus.

Jeu surlasch allas lecturas da decider tgei situaziun ch'ellas vessen preferiu.